

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd. Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Sosyal Bilimlerde Araştırma Etiği Üzerine Genel Bir Değerlendirme

An Overall Assessment on Research Ethics in Social Sciences

¹Yıldız ÖZTÜRK

²Zafer ÇAKMAK

Öz

Etik, pek çok disiplin tarafından ele alınan çok yönlü bir konudur. Sosyal ve beşeri bilimlerin doğası gereği, etik konusunun bu alanda uzun bir tarihsel geçmişi vardır. Felsefi düzeydeki tartışmaların yanı sıra, araştırma sürecindeki her adımda etik gündeme gelmektedir. Araştırmacının konuyla ilgilenmesi ile başlayan araştırma etiği tüm araştırma sürecini çerçeveleyen kapsamlı bir olgudur. Bu süreçte evrensel ve yerel etik ilkeler araştırmacının yol göstericisidir. Aynı zamanda bilimsel topluluklar tarafından kabul görmüş etik değerlerin dikkate alınması potansiyel sorunların önüne geçebilir ve araştırma kalitesini artırabilir. Tüm bunlara rağmen konuya, zamana veya mekana özgü etik çelişkilerin yaşanması da muhtemeldir. Bu makalede araştırma etiği kavramı sosyal bilim araştırmaları kapsamında ele alınmıştır. Evrensel etik ilkeleri ve araştırmalarda dikkat edilmesi gereken etik değerler paylaşılmıştır. İnternet tabanlı araştırmalarda etik olgusu incelenmiş ve etik ile bağlantılı kavramlara yer verilerek, etik ikilem konusu derinlemesine tartışılmıştır. Bu çalışma, araştırma etiğini sosyal bilimler kapsamında incelemeyi ve araştırmacılara yol gösterecek etik değerleri paylaşmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilimler, Etik, Araştırma Etiği, Etik İkilem, Etik İlkeler

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı
✉ ylzd78@gmail.com

²Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi ve Organizasyon Doktora Programı, İstanbul, Türkiye
✉ zaferbcakmak@gmail.com

Geliş/Received: 26.06.2023
Kabul/Accepted: 08.08.2023

Abstract

Ethics is a complex subject studied by many disciplines. Due to the nature of the social sciences and humanities, ethics has a long history in this field. In addition to philosophical debates, ethics comes to the fore at every step in the research process. Research ethics begins with the researcher's interest in the topic and is a comprehensive phenomenon that frames the entire research process. In this process, universal and local ethical principles are the most important guide for the researcher. At

the same time, researchers' consideration of moral values accepted by the scientific community prevents potential problems and improves the quality of research. Despite all these, it is possible to experience ethical contradictions specific to the subject, time or place. In this article, we discussed the concept of research ethics in the context of social science research. We shared universal ethical principles and values that should be considered in the study. We examined the phenomenon of ethics in internet-based research and discussed the issue of ethical dilemmas in depth by including concepts related to ethics. This study aims to examine research ethics within the social sciences' scope and share ethical values that will guide researchers.

Keywords

Social Sciences, Ethics, Research Ethics, Ethical Dilemma, Ethical Principles

Giriş

Araştırma etiği, sosyal bilimler alanında temel bir rol oynar ve araştırmacılara dürüstlük, şeffaflık konusunda rehberlik eder. Sosyal bilimler araştırmaları, insan davranışları, toplumsal dinamikler ve kültürel olgular hakkında bilgi ortaya çıkarmayı amaçlar ve dünyayı anlamamızı şekillendiren değerli içgörüler sağlar. Bu bilgi arayışına, katılımcıların refahını ve araştırma sonuçlarının güvenilirliğini sağlamak için etik ilkelere bağlılık eşlik etmelidir (Aydın, 2006, s. 71). Bu kapsamda etik kavramı ve araştırma etiği olgusunun ne anlama geldiği önem arz etmektedir.

Erdoğan ve Uyan-Semerci'nin belirttiği gibi (2021, s. 56), "felsefede etik 'doğru' ve 'yanlış' davranışın ne olduğunu ele alan ahlak felsefesi olarak özetlenebilir." Kuçuradi ise (2003, s. 7), "bir anlamdaki 'etik problemler[in]', felsefenin başlangıçlarından beri filozofların uğraştığı" ana bir konuyu ifade ettiğini söylerken diğer yandan da etik konusunun felsefi temellerinin yanı sıra günümüzde "meslek etikleri" kapsamında tartışılan popüler bir konu haline geldiğini belirtir. Kuçuradi'ye göre (2003, s. 7-8), "meslek etiklerinin bugün peşinde oldukları ya da aradıkları şey, normlardır." Sözü edilen normların ise bilimsel araştırmaların geçerliliği ve güvenilirliği açısından evrensel olması beklenmektedir. Bununla birlikte sosyal bilimler alanında kullanılan bazı metodolojilerin araştırma sonuçlarının evrenselleştirilmesine, genelleme yapılmasına ve doğa bilimlerine benzer yasalar oluşturulmasına eleştirel baktığı belirtilebilir. Örneğin feminist metodolojiyi kullanan araştırmacılar, araştırma sonuçlarının evrenselleştirilmesi yerine kısmiliğin önemini vurgularlar. Yardımcı'nın da belirttiği gibi (2020, s. 100), "bilginin temsil kapasitesine, bilmenin evrensel olduğu inancına yönelik bir tereddüt[...]" söz konusudur. Ancak bu tereddüt mesleki evrensel normların göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Sirman (2020, s. 11), feminist yöntemin "'iyi bilim yapma' pratiği olduğunu" söyler. Ona göre, "bilgilerin kısmiliğini görmek, uzaydan konuşmamak, karşıdakini dinlemek ve anlamaya çalışmak, öz düşünümseellik pratiklerini geliştirerek araştırmayı sürekli olarak sorgulamak, feminist olsun olmasın tüm araştırmacıların yapmaları gereken şeyler[dir]." Sonuç olarak, yazılı etik kurallara uymanın yanı sıra araştırmacının kendi konumu dahil araştırma sürecinin her aşamasını sürekli gözden geçirmesi bilimsel çalışmaların güvenilirliğini artıracaktır.

Bu kapsamda araştırma etiği kavramının çerçevesini çizmek önem arz etmektedir. Araştırma etiği, yürütülen çalışmanın tasarımından uygulanmasına kadar, tüm araştırma faaliyetlerine temel etik ilkelerin uygulanmasını içerir (Israel & Hay, 2006, s. 15). İnsanların yer aldığı deneyler veya araştırmalar ciddi etik kaygıların gün yüzüne çıkmasına neden olabilir. Araştırma etiği özellikle insan ve hayvanların araştırmaya dahil olmaları ile ortaya çıkan etik konuların analiziyle ilgilenir (Fujii, 2012, s. 719). Araştırma etiği, geleneksel kapsamda biyomedikal araştırmalarda geçtiğimiz yüzyılda sıkça uygulanmış ve araştırmaların etik ilkeler doğrultusunda yürütebilmeleri için ortaya çıkarılan temel yönergeleri etkilemiştir. Ancak sosyal bilimlerde araştırma olgusunun gelişmesi, yeni araştırma desenlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte farklı etik sorunlar belirlemiştir. Bu etik sorunlar araştırmacılar için belirgin bir şekilde farklı etik kaygıları ve yükümlülükleri taşımaktadır. Katılımcıların dahil olduğu sosyal bilim araştırmalarında mahremiyetin sağlanması, araştırmalarda yer alan çocukların veya genel olarak kırılğan topluluklar içinde yer alan kişilerin haklarının korunması, evrensel etik ilkelerine

uyulması gibi yükümlülükler ek olarak, sosyal bilimlerdeki araştırmalarda kullanımı hızlıca artan iletişim teknolojileri de araştırma etiğini etkilemektedir (Mertens, 2012, s. 43).

Sosyal bilimlerde özellikle odağında insanın yer aldığı araştırmalar, genellikle etik ile ilgili soruları da gündeme getirir. Araştırmacıların çalışmalarını tasarlariken etik problemlerin nerelerde karşılarına çıkabileceğini tahmin etmeleri her zaman kolay değildir (Haimes, 2002, s. 94). Bu bağlamda araştırmacının önceliği zarar vermemek olmalıdır. Yürütülecek araştırmanın katılımcıların üzerindeki olası olumsuz etkileri dikkate alınmalı ve değerlendirilmelidir.

Bilim insanlarının çalışmaları için gerekli bilimsel arka plana sahip olmaları, güncel bilimsel gelişmeleri takip etmeleri elzem bir durumdur. Bununla birlikte, toplum yararını gözeterek araştırmalarında etik değerlere dikkat etmeleri de beklenir (Daştan, Bayraktar & Bellikli, 2019, s. 24). Araştırmacının potansiyel etik sorunları daha oluşmadan çözmesini sağlamının en etkili yolu etik ilke ve kodları bilmesi, uygulamasıdır. Evrensel ve lokal kabul görmüş etik ilkelerin dikkate alınması araştırmanın kalitesini artıracadığı gibi, süreç boyunca karşılaşılabilecek etik problemlerin de önüne geçer (Gelman, 2017, s. 38). Ancak araştırmacı herhangi bir potansiyel etik sorunu önceden tahmin etmeye çalışsa da beklenmeyen olumsuz etkiler meydana gelebilir. Genellikle aynı bağlam içerisinde iki farklı kutbu ifade eden seçimler arasında kalınabilir. Etik ikilem olarak adlandırılan bu durum sosyal bilim araştırmalarının dinamik yapısı düşünöldüğünde karşılaşılması muhtemel sorunlar olarak görölebilir. Araştırmacının olası bir ikilem karşısında göstereceği davranış tüm araştırmanın yönünü belirleyecek bir etkiye sahip olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, araştırma etiğini sosyal bilimler kapsamında incelemek ve araştırmacılara yol gösterecek etik değerleri paylaşmaktır. Makale şu araştırma soruları etrafında tasarlanmıştır: Araştırma etiğinin kapsamlı arka planı ve sosyal bilimler üzerindeki etkisi nedir? Araştırma etiği ve benzeri kavramları tanımlayabilecek kabul görmüş değerler nelerdir? Mevcut literatürü daha geniş bir bilimsel ve tarihsel bağlam içine yerleştirebilir miyiz? Makalemiz bu sorulara yanıt aramakta ve araştırma etiği kapsamında araştırmacılara yol gösterecek bilgiler sunmaktadır. Ayrıca sosyal bilim araştırmalarında sıklıkla karşılaşılan etik ikilem ve internet tabanlı araştırmalarda etik konusuyla ilgili literatürde öne çıkan fikirlerin sunulması amaçlanmaktadır.

Makalede, araştırma etiğinin genel bir değerlendirmesini yapmak için literatür taraması metodolojisi kullanılmıştır. Literatür taraması mevcut verilerin toplanmasını içerir (Denney & Tewksbury, 2013, s. 222). İlgili literatürün dikkate alınması tüm araştırma disiplinleri için esastır. Literatür taramasının uygun bir araştırma yöntemi olarak kullanılabilmesi için, taramanın doğru, kesin ve güvenilir olmasını sağlamak zorunludur. Bunun için uygun adımlar izlenmelidir (Rowley & Slack, 2004, s. 34). Bir dizi araştırma sorusuna yanıt verebilecek bir literatür taraması iyi bir yöntem olabilir. Ayrıca, çalışmanın amacı belirli bir konu veya araştırma problemine genel bir bakış sağlamak olduğunda literatür taramaları faydalı olabilir (Jesson & Lacey, 2006, s. 142). Bu bağlamda, biyomedikal alanda öne çıkan araştırma etiği ilkeleri tarihsel bağlamda incelenmiş ve sosyal bilim araştırmaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Evrensel olarak kabul görmüş etik değerleri incelenmiş ve sistematik bir derleme yapılmıştır. Detaylı araştırma sonucunda elde edilen bilgiler evrensel ve yerel etik ilkelerle karşılaştırılmıştır. Sosyal bilim araştırmaları için uygun olabileceği düşünölen bulgular sistematik bir yapı içinde paylaşılmıştır. Araştırmayı sağlamlaştırmak için Türkiye'deki ilgili kurumların (YÖK ve TÜBİTAK) yayınları ve evrensel kapsamda ilgili protokol ve yönetmelikler incelenmiştir.

Ahlak ve Etik Kavramları Arasındaki İlişki

Araştırma etiği konusu incelenmesi zor olan ve bazı durumlarda bireylerin çelişkide kalabilecekleri bir alandır. Bu kapsamda araştırma etiği kavramını incelerken bağlantılı kavramlara ve bazı temel ayrımlara dikkat edilmelidir. Bunlardan en bilineni ahlak kavramıdır. Genel olarak, etik ve ahlak terimleri birbirinin yerine kullanılır, ancak farklılık arz eden durumlar da mevcuttur. Etik üzerine çalışan filozofların bir kısmı bu terimlerin birbirinin yerine geçeceğini düşünödüğü gibi, farklı topluluklar veya gruplar (akademi, yasal veya din ile ilgili topluluklar gibi) bu ayrımı ön plana çıkartır. "Hem ahlak hem de etik, 'iyi ve kötü' ya da 'doğru ve yanlış' arasındaki farkı ayırt etmekle ilgilidir" (Mahmutöğlü, 2009, s. 240). Ahlak daha çok kişisel, normatif olarak düşünölür, etik ise belirli bir sosyal ortam tarafından ortaya konan iyi ve kötü standartlarına karşılık gelir (Horner, 2003, s. 265). Yakından ilişkili kavramlar

olsalar da ahlak esas olarak yol gösterici ilkelere atıfta bulunur, etik ise belirli kural ve eylemlere veya davranışlara referans verir. Bireyin ahlak anlayışı, bulunduğu çevre (ve bazen de inanç sistemi) tarafından şekillenme eğilimindedir. Ahlaki değerler, bir kişinin doğru ve yanlış hakkındaki fikirlerini şekillendirir. Genellikle etik sistemlerin arkasındaki yol gösterici fikirleri sağlar. Bu nokta etik ve ahlak arasındaki farklılığın anlaşılmasında zorlanılan kısımdır. Kısacası ahlak, etiğin temelidir. Ahlaki bir kişi doğru olanı yapmak ister ve bireyin ahlaki dürtüsü iyi niyete karşılık gelir. Etik, daha pratik olması bakımından ahlaktan farklıdır. Ahlaki bir kural, iyi olma arzusu tarafından yönlendirilen bir fikre karşılık gelir. Özellikle araştırma etiği kapsamında sık sık vurgulanan etik kod ise, belirli bir çerçeve dahilinde doğru davranışları veya izin verilen eylemleri tanımlayan kurallar bütünüdür. Bir etik kodun ahlaki olmak zorunluluğu bulunmaz. İnsanların uymaları gereken kurallar dizini olarak kabul görür. Örneğin farklı mesleki/akademik grupların kendi alanlarına özgü etik kodları oluşturdukları görülebilir (Barolar Birliği gibi). Etik kodlar belirli bir inanç sistemiyle veya saf doğrulukla ilgili değildir. Buradaki amaç, etik kodların -oluşturuldukları durum veya kapsam dahilinde- bireylere yardımcı olması ve onların mesleki itibarlarını kazanmalarını sağlamalarına olanak tanınmasıdır (Bülbül, 2004, s. 58).

Etik olan bir davranış her zaman ahlaki olmak zorunda değildir. Benzer şekilde ahlaki her davranış da etik olarak nitelendirilemez. Bir sosyal bilim araştırmasında, araştırmacı mülakat yaptığı katılımcıdan edindiği bazı bilgileri toplum yararına olacak düşüncesiyle görünür kılabılır, bu bilgileri üçüncü kişilerle paylaşarak ahlaki bir dürtüyle hareket ediyor olabilir, ancak bu katılımcının mahremiyetini ihlal ettiği için etik dışıdır.

Her iki terimin çağrışımlarını değerlendirebilmemiz için, bu kavramların farklı alanlarda nasıl kullanıldıklarına dikkat etmek önemlidir. Ahlakın inanç sistemleri ile öne çıktığı için dini bir çağrışımı olduğu da söylenebilir. Etik ise tıp, hukuk gibi mesleki alanlarda ön plana çıkar ve bu alanlarda çalışan insanlar için kişisel ya da mesleki davranış kuralları işlevi görür (Horner, 2003, s. 268). Bu çağrışımlar, ahlak ve etik arasındaki ayrımı anlamamıza rehberlik etmeye yardımcı olabilir.

Araştırma Etiği ile İlgili Temel İlkeler

Bir araştırmacının; katılımcıların bilgi güvenliğini sağlama, onlara adil davranma ve zarar görmelerini engelleme yükümlülüğü vardır. Araştırmalar temel insan haklarına uygun yürütülmek zorunda olduğu gibi temel etik ilkelere de bağlı olmalıdır (Israel & Hay, 2006, s. 12). Bu temel ilkeler birçok farklı kurum ve kuruluş tarafından düzenlenmiş olmakla birlikte özellikle Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı dikkate alınan önemli kaynaklardır. Ek olarak araştırma etiği ve ilkeleri kapsamında yaygın olarak kullanılan kaynaklar arasında Nünberg Yönetmeliği, Helsinki Deklarasyonu, Belmont raporu yer almaktadır (Karen & Richard, 2009, s. 9). Bu kaynaklar biyomedikal alanında ön plana çıkarılmalarına rağmen insanların araştırmalara dahil edildiği sosyal bilimler araştırmaları için de temel ilkeleri kapsar. Örneğin Avrupa Birliği tarafından finanse edilen araştırmalarda bu kaynaklardan yola çıkılarak oluşturulmuş olan ve araştırmacıların dikkat etmesi gereken etik ilkeler şunlardır (European Commities, Ethics in Social Science and Humanities, 2018):

- İnsan onuruna ve bütünlüğüne saygı
- Araştırma konularına karşı dürüstlük ve şeffaflığın sağlanması
- Bireysel özerkliğe saygı duyulması, özgür ve bilgilendirilmiş rıza alınması
- Kırılgan bireylerin korunması
- Mahremiyet ve gizliliğin sağlanması
- Adalet ve kapsayıcılığın teşvik edilmesi
- Zararın en aza indirilmesi ve faydanın maksimize edilmesi
- Özellikle araştırma gelişmekte olan ülkelerde yürütülüyorsa, faydaların dezavantajlı gruplarla paylaşılması
- Çevreye ve gelecek nesillere saygı duyulması ve korunması.

Ayrıca araştırmacının çalışmasını yürütmeyi planladığı ülkenin ulusal mevzuatına, belirlenmiş olan araştırma etik ilkelerine uyması beklenir. Türkiye’de bilimsel araştırma ve yayın süreçlerindeki etik

kurallar çeşitli yönetmelikler ve yönergelerle çerçevelendirilmiştir. TÜBİTAK'ın (2018) hazırladığı Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin üçüncü bölümünde etik kurallara aykırı davranışlar şu şekilde ifade edilmiştir:

“Uydurma, çarpıtma; aşırma; tekrar yayım; dilimleme; destekleyen kuruluşu belirtmeme; haksız yazarlık; yayımlanmış veya yayına sunulmuş kendi çalışmasından usulüne uygun olarak kaynak göstermeden alıntı yapmak; kurumca sağlanan kaynakları amacına veya usulüne aykırı biçimde kullanmak; kabul ve taahhüt beyanlarına uymama; görevi ihmal veya kötüye kullanma; asılsız veya dayanaksız olarak etik kural ihlali iddiasında bulunmak.”

Bu maddelere ek olarak Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde (tarih yok) “diğer etik ihlal türleri” başlığı altında farklı ihlal türlerine de yer verilmiştir. Bu ihlaller sosyal bilim araştırmaları kapsamında şu şekilde özetlenebilir:

“Kabul edilmemiş veya henüz sunulmamış tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak; incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak; bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak; araştırmaya başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak; araştırmalarda mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak; araştırmacılar ve yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlüğüne uymamak; bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak; akademik atama ve yükseltmelerde bilimsel araştırma ve yayınlara ilişkin yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunmak.”

Görüldüğü üzere etikle ilgili yazılı kaynaklarda hem sosyal bilimler hem de biyomedikal alanlarında yapılan araştırmalarda “zarar” ve “saygı” gibi ifadelerle yer verilmiştir. Ancak söz konusu sosyal bilimler olduğunda diğer alanlara kıyasla metodolojik yaklaşımlar ve veri toplama süreçlerinde etik ihlallerin belirlenmesi daha muğlak olabilmektedir. Araştırmacılar kağıt üzerinde yazılı kurallara uygun davranıyor olsalar bile “zarar” söz konusu olduğunda, ekolojik bir zararın ölçümü tespit edilebilirken canlılara (insan-hayvan-doğa) verilen somut olmayan zararın (psikolojik zarar, dışlayıcı ve aşağılayıcı davranış biçimleri, kısa sürede gözlemlenemeyecek tahribatlar vb.) ölçümü daha zor tespit edilebilir. Bu bağlamda Sirman'ın ifadesiyle (2020, s. 11), “(...) araştırmayı sürekli olarak sorgulamak” bilim yapma pratiğini etik olarak da güçlü kılar. Sirman (2020, s. 13), “ben nasıl bir araştırmacı konumundan hareket ettim, bundan ne öğrendim?” sorusu[nun], ‘iyi bir araştırmacı konumu nasıl olmalıdır?’ sorusundan daha önemli” olduğunu belirtir.

Araştırma Sürecinde Dikkat Edilmesi Gereken Etik Değerler

Etik kavramı tanımlamalar ile belirli bir çerçeve içerisine sokulmaya çalışılsa dahi, hangi davranışların etik olup olmadığına dair bir kurallar bütünü yoktur. Benzer şekilde araştırmalarda nelerin etik olabileceği konusunda keskin sınırlarla belirlenmiş ve iyi tanımlanmış kurallar listesi yer almamaktadır. Her durumu kapsayacak bir kurallar listesi oluşturmak etik kuralları kapsayan sonsuz bir kurallar listesine sebep olacaktır (Bos, 2020, s. 138). Gerçek hayattaki belirsizliği ve karmaşıklığı düşündüğümüzde araştırma etiğini sadece belirli ilkelerin etkileyebileceğini düşünmek olanaksızdır. Ancak evrensel olarak belli başlı bazı davranış kalıpları, normlar araştırmacılara yol gösteren ilkeler olarak görülebilir. Elbette ki bu davranış ilkeleri ülkeden ülkeye veya toplumdaki topluma değişiklik gösterebilir. Ancak üniversiteler, kurum ve kuruluşlar, araştırmacılar tarafından kabul gören ortak değerler de mevcuttur. Araştırma etiği kapsamında kabul görmüş ortak etik değerleri, sosyal bilimlerdeki araştırmalar kapsamında şu şekilde sıralayabiliriz (Shamoo & Resnik, 2015, s. 38):

Hesap Verebilirlik: Araştırmacılar çalışmalarının başlangıcından itibaren yaptıklarından sorumludur. Fikir aşamasından itibaren güvenilir olmalıdırlar ve her aşamada belirli yükümlülükleri taşırlar (Shamoo & Resnik, 2015, s. 47). Hesap verebilirlik sorumluluk, bütünlük ve özgünlük gibi diğer kavramlarla yakından ilişkilidir.

Dikkat: Olası ihmallerden kaçınmak gerekir, gelecekte oluşabilecek yanlış anlaşılma veya hatalara karşı tüm resmi belge ve yazışmaların kayıtlarının tutulması önemlidir (Bos, 2020, s. 140). Oluşabilecek etik problemlerin araştırmacının sorumluluğunda olduğu düşünüldüğünde, dikkat kavramının değeri daha da artmaktadır. Etik, bilgi üretim sürecindeki güç ilişkileri dahil araştırmanın merkezinde olması gereken bir konudur. Dolayısıyla her araştırmacı kendi alanlarındaki standart yazılı prosedürlerle sınırlı değildir. Özellikle çocuklar, travma geçirmiş kişiler gibi kırılgan toplumsal grupların dahil olduğu araştırma süreçlerinde görüşülen kişilere zarar verme (sosyal, psikolojik, fiziksel, itibar, ekonomik veya duygusal) ihtimali her daim göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeterlilik: Mesleki yeterliliklerin geliştirilmesi ve yapılan araştırmalardaki bilimsel yetkinliğin garanti altına alınması gereklidir. Her bir araştırma süreci farklı dinamiklere sahiptir, değişen dünyaya cevap verebilecek öğrenimin kazanılması araştırmacının sorumluluğundadır. Yaşam boyu öğrenme felsefesi benimsenmelidir.

Gizlilik: Araştırmalardaki en önemli konulardan birisi gizliliktir. Özellikle katılımcıların kişisel bilgilerinin araştırma dışına aktarılmaması ve hassas bilgilerin korunması elzemdir. Sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen araştırmalarda, araştırmacıların, katılımcıların mahremiyetini nasıl sağlayacakları önemli bir meseledir. Araştırmacılar katılımcıların mahremiyetini korumakla yükümlüdür. Bazı katılımcılar bu durumun kendileri için çok önemli bir konu olmadığını düşünebilirler. Özellikle sosyal medya kullanan genç kesimin mahremiyet konusunda daha açık bir tavır sergilemesi olasıdır. Ancak araştırmaya dahil olan katılımcıların belirli bir düzeyde anonimlik bekleme olasıdır ve bunun araştırmacı tarafından sağlanması gereklidir (Dooly, Moore & Vallejo, 2017, s. 355).

Dürüstlük: Araştırmaya ait bilgilerin doğru bir şekilde aktarılması gerekir. Elde edilen veriler tarafsızca değerlendirilmelidir. Araştırma sonuçları toplumu aldatmak için kullanılmamalıdır (Gelman, 2017, s. 38)

Katılımcıların Korunması: Araştırmaya dahil edilen insanların faydalarının gözetilmesi gerekir. Katılımcıların mahremiyetine ve özerkliğine saygı duyulmalıdır. Özellikle savunmasız gruplarda yer alan katılımcılar için daha büyük özen gösterilmeli ve özel önlemler alınmalıdır. Araştırma sürecinde birçok farklı sorunla karşılaşılabilir. Özellikle beklenmedik, olağandışı veya o araştırmaya özgü etik sorunlar katılımcıları potansiyel bir risk ile karşı karşıya bırakır (Fujii, 2012, s. 721). Bu gibi durumlarda araştırmacının önceliği katılımcının korunması olmalıdır. Dickson vd. (2008, s. 55) araştırmalarda hassas bir konuyla karşılaşmanın normal olduğunu, bu gibi durumlarda katılımcıların özel haklarına saygı gösterilmesinin esas olduğunu belirtmişlerdir.

Yasallık: Araştırmacıların çalışmalarını yürütecekleri bölgenin/ülkenin davranış kurallarını, ilgili politikalarını, ilgili yasaları bilmesi ve bunlara uyması beklenir. Araştırmaya katılacak bireylerin reşit olup olmaması da araştırmacının dikkat etmesi gereken bir konudur. Katılımcının reşit olmadığı durumlarda velisinin izni alınmalıdır (Dooly, Moore & Vallejo, 2017, s. 357).

Ayrımcılık Yapmama: Her türlü ayrımcılıktan kaçınılması gerekir. Araştırmacı bilimsel yetkinlik ve dürüstlikle bağdaşmayacak ayrımcılıklardan uzak durmalı, toplumun tüm kesimlerine araştırmanın el verdiği ölçüde eşit yaklaşmalıdır (Morse, 2015, s. 1217).

Objektiflik: Sosyal bilimlerde araştırma yapmanın zor taraflarından birisi de araştırmacının kendi duygu ve düşüncelerini olabildiğince ilgili çalışmadan uzak tutmasıdır. Bu kapsamda araştırmacı tarafsız olmalı ve tüm önyargılarından kaçınmalıdır.

Açıklık: Araştırmaya ait veriler, araştırma sonuçları, araçlar ve kaynaklar paylaşılmalıdır. Yapılan çalışmanın önemli bir çıktısı da diğer bilim insanları tarafından eleştirilecek ve destekte bulunabilecek bir eserin oluşturulmasıdır. Bu bağlamda eleştiriye açık olunmalı, yeni fikirlerin ortaya atılması desteklenmelidir. Ek olarak çağdaş toplumlarda, ilgili paydaşlar etişin araştırmacılar tarafından ciddiye alındığına dair araştırmacının bilgi aktarmasını beklerler (Dingwall, Iphofen, Lewis, Oates & Emmerich, 2017, s. 71).

Fikri Mülkiyete Saygı: Araştırmacı çalışmasında kullanacağı araçları, verileri dikkatlice seçmelidir. Fikri mülkiyet haklarına saygı göstermeli, yayınlanmamış verileri izinsiz kullanmamalıdır.

Sosyal Sorumluluk: Araştırmaların topluma fayda sağlaması, sosyal zararları azaltmaya çalışacak fikirler sunması, sosyal iyiliği teşvik etmesi tavsiye edilir.

Etik İkilem

Yukarıdaki bölümlerde sosyal bilimcilerin araştırma süreçlerinde takip edebilecekleri normlar ve ilkeler açıklanmıştır. Evrensel kabul gören ilkelerin yanında Türkiye'deki ilgili kurumların bakış açıları ve araştırmacıların sorumlulukları da paylaşılmıştır. Fakat bu noktada önemli bazı sorular gündeme gelmektedir. Bu normatif kurallar, etik veya ahlaki ilkelerin işlevleri nasıl anlaşılmalıdır? Bunlar araştırmacılara nasıl rehberlik etmelidir? Daha da önemlisi belirli bir çatışmadan, etik bir ikilemden bahsetmemiz mümkün olabilir mi? Örneğin; onam formu ile bilgilendirilen ve araştırmaya dahil olan katılımcı, araştırma için oldukça değerli olan bilgiler paylaşmış ve araştırmacının seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak sonradan fikrini değiştirmiş ve araştırmadan çekilmek istediğini belirtmiştir. Aynı zamanda sağlamış olduğu bilgilerin, verilerin silinmesini de talep etmiştir. Araştırma için çok değerli olan bu veriler ve katılımcının isteği araştırmacıyı etik ikilemde bırakmaktadır.

Yapılan araştırmaya dair genel kabul görmüş etik ilkeler bulunsa da araştırmacının yapıldığı disiplinde daha önce yapılmış benzer birçok araştırma yer alsa da araştırmacıların etik ikilemde kalmaları olasıdır. Özellikle gizlilik, anonimlik, meşruiyet, tartışılabilir veriler, yorumlama ve kayıt dışı verilerle ilgili etik ikilemlerin var olduğunu kabul etmek önemlidir (Othman & Hamid, 2018, s. 735). Araştırmacının, araştırma davranışları ve etik karar verme süreçleri üzerinde birçok farklı etkisinden söz edilebilir. Bu etkilerin araştırmacıyı etik ikileme sürükleyebilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Kakabadse vd. (2002, s. 114) bu etkileri kişilik temelli, organizasyon temelli, sorunla ilgili ve toplumla ilgili faktörler olmak üzere dört kapsamlı kategoride birleştirmişlerdir. Kişiliğe dayalı etik etkiler bireyin kendisi ile ilgili olan ve aile, eğitim, cinsiyet, kültür ile şekillenen faktörlerdir. Organizasyon temelli faktörler bireyin bünyesinde yer aldığı organizasyonun yapısı, örgüt iklimi, organizasyonun uyguladığı politikalar, meslektaşların davranışları tarafından şekillenir. Konuyla ilgili araştırmacının kararlarını ve davranışlarını etkileyen faktörler ise daha çok elde edilecek sonucun büyüklüğü, yakınlık veya geçici yakınlık, var olan ilişkilerin doğası ile ilgilidir. Toplum temelli faktörler ise, özellikle toplumun politik etiği, ahlaki iklim, düzenlemeler ve çatışmalar yoluyla etkiye sahip olabilir.

Kakabadse vd. (2002, s. 117) araştırmacının etik ikilemini üç kapsamlı kategoride ele alır: Bireyin değerler sistemi ve bu sistem içindeki değerlerin çatışması, iki değer sistemi arasındaki değerler çatışması ve kişisel yönelim açısından ikilemler. Bu tür ikilemler sosyal bilimlerde araştırmalarında araştırmacıların sıklıkla karşılaşabileceği durumları ifade eder. Araştırma kapsamında insanlarla çalışmak, etik ikilemlerin her zaman ortaya çıkabilme potansiyelini barındırır (Othman & Hamid, 2018, s. 737). Bu kapsamda sosyal bilim araştırmacılarının belirtilen üç kapsamlı kategoriye dikkat etmeleri ve duyarlı olmaları gereklidir. Bu kategorilerin her biri, araştırma sürecindeki kişisel ikilemlerin temelini sağlayabilir.

Etik ikilem araştırmacıların belli bir durum karşısında kesin olarak doğruluğuna veya yanlışlığına karar veremedikleri iki uç durumu ifade eder (Anderson & Anderson, 2018, s. 338). Var olan problemin iki farklı çözümü olabilir ancak hangi çözümün daha etik olduğu tartışmalıdır. Makale içerisinde verilen çalışmalara ait düzenlemeler, etik kodlar tüm araştırma boyunca katılımcıları korumak ve araştırma etiğini sağlamak için geliştirilmiştir. Sosyal bilimlerde araştırmaları dinamik bir süreçtir ve bu süreç boyunca araştırmacının ön göremeyeceği durumlar oluşabilir. Araştırmacının araştırma etik ilkelerini göz önünde bulundurması ortaya çıkabilecek birçok sorunu başlamadan bitirecektir. Fakat bu etik kodlar veya normlar her zaman yeterli olmamaktadır. Etik ikilem belirli bir araştırma bağlamında, bazı durumlarda sadece o çalışmaya özgü olarak ortaya çıkar (Fujii, 2012, s. 722). Bu kapsamda araştırmacının her zaman katılımcıların istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurabilecek durumsal çözümler üretmesi beklenir.

Katılımcılar ile yürütülen sosyal bilim araştırmaları birçok zaman etik kuralların ve normların araştırma bağlamında uyarlanmasını gerektirir. Bu yüzden araştırma etiği normlara, yönetmeliklere uymakla veya bir etik kuruldan onay almakla sınırlı değildir. Araştırmacının tüm süreçlerinde etik bütünlük sağlamak araştırmacının sorumluluğundadır (Morse, 2015, s. 1220).

Sosyal bilim araştırmalarında ortaya çıkabilecek etik ikilem, her araştırmacının bağlamına göre, zamana veya mekana göre, katılımcıların yapısına göre değişebilir. Taquette & Souza (2022, s. 7) etik ikilemin şu kategorilerde ortaya çıkabileceğini öne sürmektedir: Gizliliğin/anonimliğin göz ardı edilmesiyle ilgili anlaşmazlıkların yaşanması, katılımcının özerkliğinin göz ardı edilmesiyle ilgili

çatışmalar, katılımcılara/araştırmacılara/araştırmaya zarar verme riskine ilişkin çatışmalar, araştırma bağlamındaki rollerin yanlış anlaşılmasından ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar.

Sosyal bilimlerin dinamik yapısı her araştırmacının kendine özgü etik kaygılarla yüzleşmesine sebep olur. Araştırmacıların öncelikle dikkat etmesi gereken kısım var olan etik normların ve yönetmeliklerin uygulanmasını sağlamaktır. Bu sayede karşılaşılabilecek birçok problemin önüne geçilebilir. Araştırmaya özgü etik problemlerin oluşması durumunda ise katılımcıların zarar görmemesi adına araştırma bağlamının iyi etüt edilmesi ve katılımcıların isteklerinin göz önünde bulundurulması gerekir.

İnternet Tabanlı Araştırmalarda Etik Kavramı

İnternet tabanlı araştırma etiği konusu tek bir alana veya disipline ait değildir. Fen bilimleri, sosyal bilimler ve biyomedikal gibi farklı alanlarda dijital araçlar, dijital veriler kullanılmakta olup, bu da internet tabanlı araştırmalarda etik konusunu gündeme getirmektedir. İnternet tabanlı araştırma yöntemleri esas olarak şunları içerebilir: “çevrimiçi anketler, web sayfası içerik analizi, çevrimiçi odak grup görüşmeleri ve/veya mülakatlar için video konferans, sosyal ağ siteleri, e-posta, sohbet odaları, tartışma panoları ve/veya bloglar aracılığıyla «e-sohbetlerin» analizi” (Convery & Cox, 2012, s. 54). Son on yılda, internet tabanlı araştırmalardaki artış, internet tabanlı araştırmalara ve araştırma etiğine olan ilginin artmasına neden olmuştur. Özellikle COVID-19 pandemisi ile daha çok dijital materyal ve veri araştırmalarda kullanılmaya başlanmış, internet tabanlı araştırmalara yönelim hızlanmıştır. İnternet tabanlı araştırmalar, araştırmacıların daha hızlı hareket edebilmelerini sağlamasına ve zengin bir veri kaynağı olabilmesine rağmen, özellikle mahremiyet ve bilgilendirilmiş onamla ilgili olmak üzere birçok etik soruyu gündeme getirir, farklı çevrimiçi etik kaygılar ortaya çıkar (Hair & Clark, 2007, s. 9). Bu etik kaygılar temel olarak şunları içerir: Araştırmacı ve katılımcı arasındaki güven sorunu, fikri mülkiyet haklarının korunması, özgünlüğün sağlanması ve katılımcı mahremiyetinin korunması.

Beyrer & Kass (2002, s. 248) araştırma etiğini riskler ve faydaların dengesini sağlamak olarak adlandırmışlar, katılımcıların korunmasını, haklarının güvenceye alınmasını ve araştırmaya dahil edilecek kişilerin adil seçiminin önemini vurgulamışlardır. Bu kapsamda internet tabanlı araştırmalarda onam formunun kullanılması araştırma etiğinin sağlanmasına katkıda bulunur. Ancak bu aşamada kamusal ve özel alan kavramları devreye girer (Davis, Katz, Santo & James, 2010, s. 129). İnternetin ve buna bağlı teknolojik, dijital gelişimlerin her geçen gün artması bu alanların ayrımını da zorlaştırmaktadır. Kamusal alan, toplumun tüm üyelerinin erişebildiği, ortak kullanılan alanları ifade eder (Mensch, 2007, s. 31). Bu alanlar fiziksel veya dijital olabilir ve toplumsal etkileşimin serbestçe gerçekleştiği alanları içerir. İnternet çağında kamusal alanın sınırları, çevrimiçi platformlar ve sosyal medya aracılığıyla genişlemiştir. İnternet, dijital kamusal alanların oluşturulmasına izin vererek insanların çeşitli bilgi ve fikirlerle etkileşim kurabildiği ortamlar sunmuştur. Özel alan ise bireylerin mahremiyetini koruyan, kişisel ve sınırlı erişilebilirlikteki alanları temsil eder. Bu alanlar, bir kişinin günlük yaşamında özel olarak kabul ettiği, paylaşmak istemediği ve sınırlı sayıda insanın erişimine izin verdiği alanları içerir (Ayten, 2020, s. 15). Geleneksel olarak, ev gibi fiziksel alanlar özel alana örnek olarak verilirken, internet çağında özel alanın tanımı, dijital verilerin gizliliğini ve kişisel bilgilerin korunmasını da içerecek şekilde genişlemiştir. İnternet tabanlı araştırmalarda kamusal alan ve özel alan kavramları, bireylerin dijital ortamda neyin kamusal alana dahil edileceği ve neyin özel alanda kalacağı konusunda yeni tartışmalara yol açmıştır. İnternet tabanlı araştırmalar, bireylerin çevrimiçi davranışlarını izleme ve analiz etme potansiyeli taşıdığı için etik açıdan hassastır. Araştırmacılar, katılımcıların mahremiyetini ve güvenliğini korumak için gerekli önlemleri almalı ve etik kurallara uygun davranmalıdır. Ayrıca, kamusal alanda paylaşılan verilerin araştırma süreçlerinde nasıl kullanılacağı ve yorumlanacağı da tartışmalı bir konudur (Archibald vd., 2019, s. 1-8).

İnternet tabanlı araştırmalarda potansiyel iki temel zarar söz konusudur; araştırmacıların yönelttiği soruların katılımcılarda duygusal etkiye sahip olabilmesi ve belirli bir tepkiyi oluşturması, araştırmacıların sağlaması gereken gizlilik kuralının ihlal edilmeye müsait olması (Holmes, 2009, s. 398). Bu kapsamda, çevrimiçi araştırmaların yapısı göz önüne alındığında (fiziksel, psikolojik mesafe) araştırmacıların zararı nasıl yönetebilecekleri önemli bir konudur. Katılımcıların araştırma süresince izlenmesi ve gerektiğinde müdahale edilmesi de daha zordur (Convery & Cox, 2012, s. 52).

İnternet tabanlı araştırmalarda üç temel faktör önemli etkiye sahiptir. Bunlar; araştırmacının yapılacağı mekan, araştırma konusu ve katılımcıdır (Tao, Shao & Gao, 2017, s. 325). Araştırmacının

yapılacağı mekan kullanılacak web sitesini veya internet uygulamasını temsil etmektedir. Her web sitesinin ve uygulamanın kendine özgü politikaları mevcuttur. Bazı durumlarda bu politikalar bireylerin beklentileri ile örtüşmeyebilir. Verilerin kamuya açık olup olmadığı önemli bir kriterdir (Convery & Cox, 2012, s. 53). Araştırma konusunun hassasiyeti de etik kavramını etkileyen bir faktördür. Kimi araştırma konuları için daha dikkatli davranmak, kontrollü olmak gerekebilir. Katılımcıların kimlerden oluştuğu da bir diğer etmendirdir. İnternetin doğası gereği anonim olabileme durumu bazı katılımcıların kendini olduğundan daha farklı ifade etmesine veya daha riskli grupta yer alan katılımcıların kişisel sorunları için yardım arama çabasına sebep verebilir. Katılımcının mevcut durumu araştırmacının etik ile ilgili kararlarını etkileyebilir. Bu üç faktör birbirileri ile iç içe geçmiş bir halde bulunur, bu yüzden birlikte ele alınarak değerlendirilmelidir (Tao, Shao & Gao, 2017, s. 325).

İnternet tabanlı araştırmalar, katılımcıların gizliliği ve güvenliği açısından özel bir dikkat gerektiren hassas bir alandır (Toplu, 2012, s. 674). Sürekli gelişen teknoloji ve internet ortamının yeniden şekillenmesi etik kapsamında gri alanların oluşmasına ve tartışmalı alanlara zemin hazırlamaktadır. Ancak son yirmi yılda internet tabanlı araştırmalarda araştırmacıların dikkat etmesi gereken bazı hususlar literatürde yer bulmuştur. Bu hususlar genelde diğer araştırmalarda yer alan ilkelerle ortak olmakla birlikte özellikle katılımcıların anonim kalması, katılımcıların süreç hakkında detaylı bilgilendirilmesi, verilerin gizliliği (dijital kayıtlar gibi) konularında bilim insanlarına ek sorumluluklar yüklemektedir.

Araştırma Etiğini Sağlamanın Temel Taşı: Onam Formu

Onam formu, araştırma sürecinde katılımcılardan bilgilendirilmiş rızalarını almak amacıyla kullanılan belge veya formdur. Bu form, sosyal bilim araştırmaları ve diğer birçok araştırma alanında etik uygunluk ve katılımcı haklarının korunması açısından önemli bir role sahiptir (Jefford & Moore, 2008, s. 486). Araştırmacılar, etik ilkeler ve yasal gereklilikler doğrultusunda, katılımcılardan onam formunu imzalamalarını ve gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul etmelerini talep ederler. Onam formunun amaçları şu şekilde ifade edilebilir (Luehnen, Muehlhauser, & Steckelberg, 2018, s. 379):

- Bilgilendirme sağlamak: Onam formu, araştırmada yer alacak katılımcılara araştırmacının amacını, sürecini ve beklentilerini detaylı bir şekilde açıklar. Katılımcıların araştırmayla ilgili olarak tam ve doğru bilgilere sahip olmaları sağlanır.
- Bilgilendirilmiş rızayı sağlamak: Onam formu, katılımcıların araştırmaya katılmayı isteyip istemediklerine dair bilgilendirilmiş rızalarını almak amacıyla kullanılır. Katılımcılar, onam formunu okuduktan sonra gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul ederler veya reddedebilirler.
- Katılımcı haklarını ve gizliliği korumak: Onam formu, katılımcıların haklarına saygı gösterilmesini ve gizliliklerinin korunmasını sağlamak için önemlidir. Katılımcılar, onam formunda sağlanan bilgilerle, katılımlarının sonuçlarını ve mahremiyetlerini etkileyen tüm önemli bilgileri anlarlar.
- Etik kurullara izin sağlamak: Araştırmalarda etik kurullar, araştırmayı değerlendirirken onam formunun varlığını ve içeriğini dikkate alır. Onam formu, etik kurulların araştırmayı etik olarak uygun bulmaları ve katılımcı haklarının korunduğuna dair güvence sağlamalarına yardımcı olur.
- Yasal zorunlulukları yerine getirmek: Bazı araştırmalarda, katılımcılardan bilgilendirilmiş rızalarını almak yasal bir zorunluluktur. Onam formu, bu yasal gereklilikleri karşılamak ve araştırmacıların yasal açıdan güvende olmasını sağlamak için önemlidir.

Araştırmacılar, katılımcıların araştırmaya katılmayı özerk ve gönüllü olarak kabul etmelerini sağlamalıdır. Araştırma çalışmasını tanımlayan, katılımcıların haklarını açıklayan ve katılımla ilgili riskleri ve faydaları belirten bilgilendirilmiş bir onam süreci, sonuçta hem araştırmacıyı hem de katılımcıyı korur (Foe & Larson, 2016, s. 33). Örneğin, araştırmaya dahil olmayı kabul eden katılımcılar sonradan araştırmadan çekilmek isteyebilirler. O an için deneyimlerini paylaşmak korkutucu gelebilir, bunu kabul etmeyebilirler. Araştırmaya katılan herkes için gönüllü rızaya dayanan bir prosedür işletilmesi elzemdir. Katılımcılar kendi rızalarıyla, kendi istekleriyle araştırmaya dahil olurlar. Katılımcıların kimliklerinin belli olup olmayacağı; ses kayıtlarının veya görüntülerin nasıl saklanacağı ve bunların nasıl değerlendirileceği; araştırmada yer alan katılımcıya ait diğer tüm bilgilerin nasıl kullanılacağı katılımcı ile paylaşılmalı ve katılımcının izni alınmalıdır (Deventer, 2009, s. 48). Bunu sağlamanın yolu ise bilgilendirilmiş rıza formudur (onam formu). Araştırmacı tarafından araştırma öncesinde

hazırlanan bilgilendirici rıza formu ile hem katılımcıya araştırma hakkında bilgi verilebilir hem de katılımcının rızası alınabilir. Unutulmamalıdır ki araştırmaya dahil olacak katılımcılar araştırmaya katılmak isteyip istemediklerine dair karar verebilmek için çalışmanın içeriğine ilişkin yeterince bilgi sahibi olma hakkına sahiptirler (Dooly, Moore & Vallejo, 2017, s. 359).

Onam formunun standart bir çerçevesi olmamakla birlikte, bir onam formu; araştırmacıların katılımcılara çalışmanın amacını, sürecini ve katılımcı haklarını eksiksiz ve anlaşılır bir şekilde iletebilmelerini sağlayabilmeleri için bazı unsurları içermelidir (Sherlock, & Brownie, 2014, s. 209). Onam formunun içeriğinde yer alması gereken temel unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırmanın amacı ve açıklaması: Katılımcılara araştırmanın genel amacı ve çalışmanın neyi incelemeyi amaçladığı hakkında açıklayıcı bir bilgi verilmelidir.
- Katılımcıların kimliği ve gizliliği: Katılımcıların kimlikleri ve kişisel bilgileri ile ilgili olarak nasıl bir gizlilik düzenlemesi olacağı belirtilmelidir.
- Araştırma süreci ve zaman çizelgesi: Katılımcılara, araştırma sürecinin ne kadar süreceği ve hangi aşamalardan geçeceği hakkında bilgi verilmelidir.
- Katılımcıların rolü ve sorumlulukları: Katılımcılara araştırmada hangi görevleri ve sorumlulukları üstlenecekleri konusunda açıklamalar yapılmalıdır.
- Araştırmadan elde edilecek veriler ve kullanımı: Katılımcılara, araştırmadan elde edilen verilerin nasıl kullanılacağı ve paylaşılacağı konusunda bilgi verilmelidir.
- Olumsuz durumlar ve riskler: Katılımcılara araştırmada potansiyel olarak ortaya çıkabilecek olumsuz durumlar ve riskler hakkında bilgi verilmelidir.
- Faydalar ve katkılar: Katılımcılara araştırmaya katılmalarının potansiyel faydaları ve katkıları hakkında bilgi verilmelidir.
- İletişim bilgileri ve sorular için başvuru yeri: Katılımcıların araştırmacılara ulaşabilecekleri iletişim bilgileri ve herhangi bir soru veya endişe durumunda başvurabilecekleri yer belirtilmelidir.
- Bilgilendirilmiş rıza ifadesi ve imza bölümü: Katılımcılardan bilgilendirilmiş rızalarını ifade etmeleri ve onaylamaları için uygun bir dilde ifadeler ve bir imza bölümü sağlanmalıdır.
- Etik kurul bilgileri: Bazı araştırmalarda, etik kurulların onayını almak gerekebilir. Onam formunda etik kurulun onaylanması durumunda ilgili bilgiler verilmelidir.

Onam formunun içeriği, katılımcıların araştırmaya katılmadan önce tüm önemli bilgilere erişmelerini ve kararlarını bilinçli bir şekilde vermelerini sağlayacak biçimde düzenlenmelidir. Ayrıca, dilin anlaşılır ve açık olmasına özen gösterilmeli ve katılımcılara herhangi bir baskı yapılmadan gönüllü katılım sağlanmalıdır. Bu sayede, araştırmacılar etik ilkeleri göz önünde bulundurmuş ve katılımcı haklarını korumuş olur.

Sonuç

Başlangıçta biyomedikal alanda kendini gösteren araştırma etiği kavramı, bu alanda çeşitli etik ilkelerin oluşmasına öncülük etmiştir. Sosyal bilim araştırmalarında etik konusu insan olgusunun ön plana çıkması ile daha belirgin hale gelmiş ve etik kaygıları görünür kılmıştır. Özellikle bu alandaki araştırmaların sayısının ve çeşidinin artması, yeni araştırma yöntemlerinin kullanımı ve internet tabanlı araştırmaların yaygınlaşması araştırma etiğinin daha görünür kılınmasına zemin hazırlamıştır.

Dinamik bir yapıya sahip olan sosyal bilimlerde etik kodlar gelişmeye devam etmektedir. Bu kapsamda özellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi evrensel kuruluşlar ve YÖK, TÜBİTAK gibi yerel kurumlar çeşitli ilke ve yönetmelikler belirlemişlerdir. Bu etik ilkelere ek olarak araştırmacıların uyması beklenen etik değerler de mevcuttur. Araştırmacıların bu ilke ve değerleri bilmesi potansiyel etik sorunları engelleyecektir. Ancak tüm etik sorunları çözebilecek ilkeler bütününden bahsedilemez. Bu bağlamda etik ikilem olgusu ön plana çıkmaktadır. Özellikle insanın bulunduğu araştırmalar olası etik ikilemleri bünyesinde barındırır. Bunlar araştırmaya göre farklılık gösterebilir. Daha önce benzer konularda birçok araştırma yapılmış olsa dahi her araştırma kendine özgü etik ikilemi de beraberinde getirir. Araştırmacıların bu gibi durumlarda belirli önceliklere sahip olması gerekir. Özellikle katılımcıların korunması öncelik olarak belirlenmelidir. Gizlilik ve mahremiyet veya daha

geniş kapsamda verilerin korunması sosyal bilim araştırmalarında temel etik kaygılarından. Bu kaygılar özellikle internet tabanlı araştırmaların yaygınlaşması ile daha fazla dile getirilen etik konular olmuşlardır. COVID-19 pandemi sürecinin de etkisi ile iletişim teknolojilerinin araştırmalara tamamen uyarlanması, etik soruları daha fazla gündeme getirmiştir. Bu sorularla başa çıkmak veya ileride oluşabilecek etik sorunları engellemek için en önemli unsur onam formudur.

Bu makalede sosyal bilim araştırmalarında ne gibi etik sorunlar olabileceğine, hangi etik soruların görünür olduğuna dair ilgili yazından yola çıkarak incelenmelerde bulunulmuştur. Çalışma sonucunda etik kaygıların giderilmesinin araştırmaya meşruiyet kazandıracak ve araştırma kalitesini yükseltecek vurgulanmıştır. Bu kapsamda geniş bir bakış açısı sunulmuş olup, evrensel ilkeler, etik değerler sosyal bilim araştırmaları göz önünde bulundurularak paylaşılmıştır. Ancak bunların yeterli olmadığı ifade edilebilir. Her bir araştırmanın kendine özgü özellikleri barındırdığı sosyal bilim araştırmalarında kalıplaşmış ve genel kabul gören etik kodların tüm araştırma sürecini yönetemeyeceği bilinmelidir. Bu etik kodlar araştırmacılar için birer rehber olarak işlev görür ve bilinmesi, uygulanması elzemdir. Ancak tüm etik sorunlara cevap veremeyeceği unutulmamalıdır. Araştırmacının yaklaşımı ve katılımcılarını koruma içgüdüşü de bir o kadar önemlidir. Aynı zamanda tüm araştırma sürecinin etik yönergelere uygun yürütülebilmesi amacıyla, katılımcılarının gerekli bilgilere ulaşabilmesinin de temel bir konu olduğuna dikkat edilmelidir. Katılımcılarının doğru bilgiye ulaşması ve zamanında bilgilendirme yapılarak kendi iradesiyle araştırmaya dahil olması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

ANDERSON, M., & ANDERSON, S. L. (2018). GenEth: A general ethical dilemma analyzer. *Paladyn, Journal of Behavioral Robotics*, 9(1), 337-357. doi.org/10.1515/pjbr-2018-0024

ARCHIBALD, M. M., & AMBAGTSHEER, R. C., & CASEY, M. G., & LAWLESS, M. (2019). Using zoom video conferencing for qualitative data collection: Perceptions and experiences of researchers and participants. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1-8. doi: 10.1177/1609406919874596

AYDIN, İ. (2006). Sosyal bilimlerde araştırmadan yayına etik değerler. -I. *Ulusal kurultay bildirileri*. Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık.

BEYRER, C., & KASS, N. E. (2002). Human rights, politics, and reviews of research ethics. *The Lancet*, 360: 246-25. doi: 10.1016/S0140-6736(02)09465-5

AYTEN, A. (2020), Farklı etik yaklaşımlar: İnternetteki herşey kamusal mı? *Yeni medya araştırmalarında etik bakış açısı ve uygulamalar* (ss. 9-34). Ankara: Alternatif Bilişim E-kitap

BOS, J. (2020). *Research ethics for students in the social sciences*. London: Springer Nature.

BÜLBÜL, T. (2004). Bilimsel yayınlarda etik. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15), 53-61.

CONVERY, I., & COX, D. (2012). A review of research ethics in internet-based research. *Practitioner Research in Higher Education*, 6(1), 50-57.

DAşTAN, A., BAYRAKTAR, Y., & BELLİKLİ, U. (2019). Türkiye’de sosyal bilimler alanında bilimsel araştırma ve yayın etiği eğitimi: İdeali arayış bağlamında bir araştırma. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(15), 21-39.

DAVIS, K., KATZ, S.L., SANTO, R. & JAMES, C. (2010). Fostering cross-generational dialogues about the ethics of online life. *Journal of Media Literacy Education*, 2, 124-150.

DENNEY, A. S., & TEWKSBURY, R. (2013). How to write a literature review. *Journal of criminal justice education*, 24(2), 218-234. doi:10.1080/10511253.2012.730617

DEVENTER, P. J. (2009). Ethical considerations during human centered overt and covert research. *Quality & Quantity*, 43, 45-57. doi: 10.1007/s11135-006-9069-8

DICKSON-SWIFT, V., JAMES, E., & LIAMPUTTONG, P. (2008). *Undertaking sensitive research in the health and social sciences: Managing boundaries, emotions and risks*. London. Cambridge: Cambridge University Press.

DINGWALL, R., IPHOFEN, R., LEWIS, J., OATES, J., & EMMERICH, N. (2017). *Towards common principles for social science research ethics: A discussion document for the Academy of Social Sciences. Ron Iphofen FAcSS(Ed.) Finding common ground: Consensus in research ethics across the social sciences*

DOOLY, M., MOORE, E., & VALLEJO, C. (2017). *Research ethics*. Erişim tarihi:10.05.2023, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED573618.pdf>.

ERDOĞAN, E. & UYAN-SEMERCI P. (2021). *Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber: Gereklilikler, sınırlılıklar ve incelikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

European Commission. (2018). *Ethics in social science and humanities*. Erişim tarihi: 09.05.2023, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/6._h2020_ethics-soc-science-humanities_en.pdf.

FOE, G., & LARSON, E. L. (2016). Reading level and comprehension of research consent forms: An integrative review. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 11(1), 31-46. doi:10.1177/1556264616637

FUJII, L. A. (2012). Research ethics 101: Dilemmas and responsibilities, *PS: Political Science & Politics*, 45(4), 717-723. doi: 10.1017/S1049096512000819

GELMAN, A. (2017). Ethics and statistics: Honesty and transparency are not enough. *Chance*, 30(1), 37-39. doi: 10.1080/09332480.2017.1302720

HAIMES, E. (2002). What can the social sciences contribute to the study of ethics? Theoretical, empirical and substantive considerations. *Bioethics*, 16(2), 89-113. doi: 10.1111/1467-8519.00273

HAIR, N., & CLARK, M. (2007). The ethical dilemmas and challenges of ethnographic research in electronic communities. *International Journal of Market Research*, 49(6), 1-13.

HOLMES, S. (2009). Methodological and ethical considerations in designing an internet study of quality of life: A discussion paper. *International Journal of Nursing Studies*. 46: 394-405. doi:10.1016/j.ijnurstu.2008.08.004

HORNER, J. (2003). Morality, ethics, and law: Introductory concepts. *Seminars in Speech and Language*, 24(4), 263-274. doi: 10.1055/s-2004-815580

ISRAEL, M., & HAY, I. (2006). *Research ethics for social scientists*. New York: Sage.

JEFFORD, M., & MOORE, R. (2008). Improvement of informed consent and the quality of consent documents. *The Lancet Oncology*, 9(5), 485-493. doi:10.1016/S1470-2045(08)70128-1

JESSON, J. K., & LACEY, F. M. (2006). How to do (or not to do) a critical literature review. *Pharmacy Education*, 6(2), 139-148. doi:10.1080/15602210600616218

KAKABADSE, N. K., KAKABADSE, A., & Kouzmin, A. (2002). Ethical considerations in management research: a 'truth'seeker's guide. *International Journal of Value-Based Management*, 15(1),105-138. doi: 10.1023/A:1015246111906

KUÇURADI, İ. (2003). *Etik ve etikler*. Türkiye Mühendislik Haberleri, 423, 7-9. Erişim tarihi: 10.05.2023, http://ww4.ticaret.edu.tr/icm/wp_content/uploads/sites/121/2020/03/Etik-ve-Etikler.pdf

LUEHNEN, J., MUEHLHAUSER, I., & STECKELBERG, A. (2018). The quality of informed consent forms—a systematic review and critical analysis. *Deutsches Ärzteblatt International*, 115(22), 377.

MAHMUTOĞLU, A. (2009). Etik ve ahlak; benzerlikler, farklılıklar ve ilişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 225-249.

KAREN, S. K. & RICHARD F. K. (2009). Social Sciences Research Ethics: Historical and Philosophical Issues. *The handbook of social research ethics*. London:Sage.

MERTENS, D. M. (2012). *Ethics in qualitative research in education and the social sciences*. Norman, K., D., Yvonna, S., L. (Ed.), *Qualitative research: An introduction to methods and designs*, (19-39). California: SAGE.

- Mensch, J. (2007). Public space. *Continental Philosophy Review*, 40, 31-47.
- MORSE, J. M. (2015). Critical analysis of strategies for determining rigor in qualitative inquiry. *Qualitative Health Research*, 25, 1212-1222. doi: 10.1177/104973231558850
- OTHMAN, Z., & HAMID, F. Z. A. (2018). Dealing with un(expected) ethical dilemma: Experience from the field. *The Qualitative Report*, 23(4), 733-741. 3(4), 733-741. doi: 10.46743/2160-3715/2018.3050
- ROWLEY, J., & SLACK, F. (2004). Conducting a literature review. *Management research news*, 27(6), 31-39. doi:10.1108/01409170410784185
- SHAMOO, A. E. & RESNIK D. (2015). *Responsible conduct of research*. New York: Oxford University Press.
- SHERLOCK, A., & BROWNIE, S. (2014). Patients' recollection and understanding of informed consent: a literature review. *ANZ Journal of Surgery*, 84(4), 207-210. doi:10.1111/ans.12555
- SIRMAN, N. (2020). Sunuş. *Türkiye'de feminist yöntem içinde İstanbul*: Metis Yayınları
- TAQUETTE, S. R., & BORGES da MATTA SOUZA, L. M. (2022). Ethical dilemmas in qualitative research. A critical literature review, *International Journal of Qualitative Methods*, 21, 1-15. doi:10.1177/16094069221078731
- TAO, J., SHAO, Q., & GAO, X. (2017). Ethics-related practices in Internet-based applied linguistics research. *Applied Linguistics Review*, 8(4), 321-353. doi:10.1515/applirev-2016-2024
- TOPLU, M. (2012). Bilim etiği: İnternetin bilim etiği üzerine etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 654-698.
- TÜBİTAK. (2018). Tübitak araştırma ve yayın etiği kurulu yönetmeliği. Erişim tarihi: 04.05.2023, https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/247_sayili_bk_islenmis_hali.pdf.
- YARDIMCI, S. (2020). Hepimiz likeniz!: Feminist yaşam ve dünyayla akrabalık. *Türkiye'de feminist yöntem* (93-111). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK) (Tarih yok). *Yükseköğretim kurumları bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi*. Erişim tarihi: 16.05.2023, <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeliği.aspx>.

Summary

This study aims to examine research ethics within the social sciences' scope and share ethical values that will guide researchers. The concept of ethics, which finds its place in every stage of the research process, has an effect that increases the quality of research. Our article seeks answers to main research ethics questions and provides information to guide within the range of research ethics. In addition, it aims to present the prominent ideas in the related literature on the ethical dilemma frequently encountered in social science research. We examined the research ethics principles prominent in the biomedical field in the historical context and evaluated them within the social science research framework. We analyzed the universally accepted ethical values and conducted a systematic review. We compared the information we obtained from detailed analysis with universal and local ethical principles. In this context, we designed our article around these three questions: What is the comprehensive background of research ethics and its impact on social sciences? What are the accepted values that can define research ethics and similar concepts? Can we situate the current literature within a broader scientific and historical context? To consolidate our research, we examined the publications of the relevant institutions in Turkey (YÖK and TUBİTAK) and the appropriate protocols and regulations in a universal scope. Within research ethics, the first ethical principles, codes or regulations were determined in the biomedical field. Social sciences research ethics values were formed with the contribution of the information obtained here. Ethical codes in social sciences, which have a dynamic structure, continue to develop. In this context, universal organizations such as the United Nations, European Union and local institutions such as YÖK and TUBİTAK have determined various principles and regulations. In addition to these ethical principles, there are also ethical values

that researchers are expected to follow. Researchers' knowledge of these principles and values will prevent potential ethical problems. However, discussing principles that can solve all ethical concerns is impossible. In this context, the phenomenon of ethical dilemma comes to the fore. In particular, research involving humans causes possible ethical dilemmas. These may differ according to research. Even though many studies have been done on similar topics before, each research brings its ethical dilemma. Researchers need to have certain priorities in such situations. In particular, the protection of participants should be planned. Confidentiality or, more broadly, data protection is one of the main ethical concerns in social science research. It has attracted more attention, especially with the spread of internet-based research. With the Covid 19 pandemic's effect, the full adaptation of communication technologies to research has raised more ethical questions. The consent form is the most important element to deal with these questions or prevent future ethical problems. The consent form should always be used in research, and sufficient information about the research should be provided to the participant. In addition, the ethical values that researchers should have can be listed as follows:

- Accountability
- Attention
- Competence
- Confidentiality
- Integrity
- Protection of Participants
- Legality
- Non-discrimination
- Objectivity
- Openness
- Social Responsibility

We believe researchers should pay attention to three issues. What ethical principles and codes might affect the research to be conducted? In this context, it is necessary to know the universal ethical principles. It should be understood that these principles will guide and support researchers. The second issue is recognizing the region where the research will be conducted and considering local values . Each society may have different ethical values. For example, for a study to be completed in Turkey, researchers should follow the recommendations of the relevant institutions. Finally, the concept of ethics has a very broad definition. What everyone understands from this definition may be different. However, there are some core values. The researcher should consider the benefit of the participants at the points where he is in a dilemma.